

هِنْدَسَه

دانش های قرآنی، حدیثی

www.ketab.ir

دکتر مجید معارف

استاد دانشگاه تهران

دکتر حامد شریعتی نیاسر

استاد یار دانشگاه مذاهب اسلامی

سرشناسه: معارف، مجید، ۱۳۳۲-

Maaref, Majid

عنوان و نام پدیدآور: هنده سه دانش های قرآنی، حدیثی / مجید معارف، حامد شریعتی نیاسر (برای) وزارت علوم، تحقیقات و فناوری مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور، دانشگاه قرآن و حدیث.
مشخصات نشر: قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری: ۲۳۵ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۰۷-۱۰۸-۰

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۰۹.

موضوع: قرآن -- علوم قرآنی

موضوع: Qur'an -- Qur'anic sciences

موضوع: حدیث

موضوع: Hadith

موضوع: حدیث -- علم الدرر

موضوع: Hadith -- *Ilm al-Dirayah

موضوع: حدیث -- علم الرجال

موضوع: Hadith -- *Ilm al-Rijal

موضوع: حدیث -- نقد و تفسیر

موضوع: Hadith -- Criticism, interpretation, etc.

شناسه افزوده: شریعتی نیاسر، حامد، ۱۳۵۳-

شناسه افزوده: ایران، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور

شناسه افزوده: دانشگاه قرآن و حدیث

شناسه افزوده: University Quran & Hadith

شناسه افزوده: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر

رده بندی کنگره: BP۶۹/۵

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵

شماره کتابشناسی ملی: ۷۳۱۴۴۴۹

هندسه دانش قرآنی، حدیثی

دکتر حامد شریعتی نیاسر
استادیار دانشگاه ملامی

دکتر مجید معارف
استاد دانشگاه تهران

ناظر: دکتر هادی حجت • ویراستار: دکتر سید مرتضی طباطبایی • صفحه آرا: مهدی خوش رفتار اکرم

ناشر: موسسه انتشاراتی دارالحدیث • چاپ: دوم / ۱۴۰۰ • چاپخانه: بوستان کتاب

شمارگان: ۵۰۰ • شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۰۷-۱۰۸-۰

دفتر انتشارات دارالحدیث

محل پخش: دفتر مرکزی: قم، میدان شهدا، خیابان معلم، پلاک ۱۲۵ تلفن: ۰۲۵ ۳۷۷۴۰۵۲۳

فکس: ۰۲۵ ۳۷۷۴۰۵۷۱ / ص. پ. ۲۴۶۸ / ۳۷۱۸۵

نمایشگاه دائمی علوم حدیث (قم، خیابان معلم) مجتمع ناشران، طبقه همکف پلاک ۲۹ تلفن: ۰۲۵ ۳۷۷۴۰۵۴۵

شهری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی ﷺ صحن کاشانی تلفن: ۵۵۹۵۲۸۶۲

<http://darolhadith.ir>

این اثر با حمایت مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور تدوین و به عنوان منبع آموزشی درس هندسه دانش های قرآنی، حدیثی رشته علوم قرآن و حدیث معرفی شده است.

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

۷۳۱۴۴۴۹

فهرست مطالب

پیش‌گفتار.....	۱۳
درس اول: کلیات و مباحث مقدماتی.....	۱۹
مقصود از هندسه دانش‌های قرآنی و حدیثی.....	۲۰
اهمیت آشنایی با قرآن و حدیث و دانش‌های مربوطه.....	۲۰
تعریف علوم قرآن.....	۲۴
اعتبارات گوناگون علوم قرآنی و تمایز آنها با یکدیگر.....	۲۵
تعریف علوم حدیث.....	۲۶
رابطه قرآن با حدیث.....	۲۸
تعامل قرآن و حدیث با دیگر دانش‌ها (معرفی برخی زمینه‌های تحقیقات میان‌رشته‌ای).....	۲۹
برخی نرم‌افزارهای کاربردی قرآنی حدیثی.....	۳۱

بخش اول: دانش‌های مشترک قرآن و حدیث

درس دوم: ساختارشناسی قرآن و حدیث ۱ (ساختارشناسی قرآن، اعتبار و حجیت).....	۳۴
جایگاه قرآن در روایات و منابع اسلامی.....	۳۴
اسامی و اوصاف قرآن.....	۳۵
اجزا و تقسیمات قرآن.....	۳۶
بررسی سوره در قرآن.....	۳۶
بررسی آیه در قرآن.....	۳۸
منشأ الهی قرآن و حجیت و اعتبار ظواهر آن.....	۴۰
دانش واژه‌شناسی قرآن (مفردات).....	۴۱
دانش غریب‌القرآن.....	۴۲
درس سوم: ساختارشناسی قرآن و حدیث ۲ (ساختارشناسی حدیث، اعتبار و حجیت).....	۴۶
اسامی و اوصاف حدیث.....	۴۷
حدیث.....	۴۷

۴۸	خبر، روایت و اثر
۴۹	اجزای حدیث
۵۰	حجیت سنت و اعتبار شرعی آن
۵۱	سنت پیامبر ﷺ
۵۳	قول و سیره اهل بیت علیهم السلام
۵۴	سنت صحابه
۵۴	واژه‌شناسی حدیث
۵۶	درس چهارم: گونه‌شناسی متن قرآن و حدیث و دانش‌های ناظر بر آن
۵۷	الف - دانش ناسخ و منسوخ
۵۷	اصطلاح‌شناسی نسخ
۵۸	پیشینه ناسخ و منسوخ
۵۹	اهمیت شناخت ناسخ و منسوخ
۵۹	نمونه‌هایی از ناسخ و منسوخ در قرآن و حدیث
۶۰	ب - دانش عام و خاص
۶۰	اصطلاح‌شناسی عام و خاص
۶۱	نمونه‌هایی از عام و خاص در قرآن و حدیث
۶۲	ج - دانش مطلق و مقید
۶۳	اصطلاح‌شناسی مطلق و مقید
۶۴	د - دانش محکم و متشابه
۶۴	اصطلاح‌شناسی محکم و متشابه
۶۶	ه - دانش مجمل و مبین
۶۶	اصطلاح‌شناسی مجمل و مبین
۶۷	نمونه‌هایی از مجمل و مبین در قرآن و حدیث
۷۰	درس پنجم: پیشینه‌شناسی قرآن و دانش‌های ناظر بر آن
۷۰	اصطلاح‌شناسی تاریخ قرآن
۷۲	پیشینه تاریخ قرآن
۷۳	الف - دانش‌های ناظر به نزول قرآن کریم (مکی مدنی - اسباب النزول)
۷۴	دانش مکی و مدنی
۷۵	دانش اسباب النزول
۷۶	فایده و کارکرد دانش سبب نزول
۷۶	ب - دانش‌های ناظر بر جمع قرآن کریم

پیش‌گفتار

مقصود از هندسه دانش‌های قرآنی حدیثی در واقع دسته‌بندی این دانش‌ها و معرفی اجمالی و بیان فروع و شقوق مختلف هر یک از آنها و نیز تبیین جایگاه هر یک از دانش‌ها در کنار دیگر دانش‌های متناظر یا مربوط به خود است. ظاهراً در این باره تا کنون کتابی به صورت مستقل تدوین نشده است؛ اما به طور پراکنده در برخی کتاب‌ها و مقالات مطالبی درباره آن مطرح شده و برخی نیز پیشنهادهایی ناظر به تقسیم‌بندی مباحث قرآنی و حدیثی و دسته‌بندی آن ارائه داده‌اند. با این حال در اثر حاضر که به عنوان منبع درس دو واحدی هندسه دانش‌های قرآنی حدیثی از مجموعه دروس جدید مقطع کارشناسی رشته علوم قرآن و حدیث تألیف شده است، تلاش می‌شود تا به نحو اجمال و مطابق سرفصل مصوب مروی کلی بر تمامی دانش‌های قرآنی و حدیثی شده و هر یک به نحو اختصار معرفی گردد و مثال‌هایی نغز برای هر یک بیان شود تا دانشجویان کارشناسی پس از مطالعه این کتاب و گذراندن واحد درسی مربوطه تصویری کلی از دورنمای دانش‌های قرآنی و حدیثی در ذهن خود داشته باشند. بدیهی است که تفصیل مباحث مربوط به هر کدام از این دانش‌ها در درس‌های تخصصی پیش‌بینی شده به این منظور هم در دوره کارشناسی و هم در مقاطع تکمیلی بعدی ارشد و دکتری مورد بررسی قرار خواهند گرفت. در واقع هدف اصلی این درس و این اثر شناساندن قرآن کریم و حدیث و دانش‌های مرتبط با هر یک به اقشار مختلف جامعه به‌ویژه دانشجویان کارشناسی رشته علوم قرآن و حدیث است که شاید مخاطب اصلی این کتاب نیز همینان باشند. از این رو سبک نگارش به گونه‌ای است که طبقات مختلف سنی و تحصیلی به‌ویژه حافظان قرآن کریم که قصد ورود به کارشناسی

ارشد این رشته را دارند، قادر به استفاده و بهره‌وری از آن باشند. واضح است که دست‌اندرکاران علوم و معارف اسلامی، به‌ویژه دانشجویان رشته الهیات گرایش علوم قرآن و حدیث که جامعه هدف برای این کتاب تلقی می‌شوند، به نحو مطلوب‌تری می‌توانند از مباحث این کتاب استفاده کنند. بنابراین در این کتاب تلاش شده کلیات و رموز مطالب بیان گردد و تا حد امکان از ورود به مباحث و مطالب پیچیده و کاملاً تخصصی پرهیز، و در هر مورد اطلاعات کلی و اساسی ارائه شود. با در نظر گرفتن این نکته باید گفت که درک مطالب و استفاده از مباحث کتاب به شرط رعایت نظم منطقی در مطالعه هر فصل برای طبقات مختلف دشوار نخواهد بود. گرچه برای آشنایی عمیق‌تر با برخی مباحث کتاب، از جمله ناسخ و منسوخ، اسباب النزول، محکم و متشابه، وحی و اعجاز، مصطلح‌الحديث، فقه‌الحديث و نقد‌الحديث، مراجعه به کتاب‌های علوم قرآن و حدیث و گذراندن برخی واحدها و دوره‌های تخصصی امری ضروری است. بدیهی است اساتید محترم حسب اقتضا و نیاز می‌توانند در هر مورد با تفصیل بیشتر به بیان مطالب بپردازند و خود، مثال‌های متنوع دیگری را مطرح کنند یا از دانشجویان در قالب تحقیق راهنماین خواهان شوند.

از سوی دیگر گرچه این کتاب به عنوان متن تخصصی در حوزه علوم قرآن و حدیث تألیف نشده است و بیشتر جنبه مقدماتی و معرفی دارد، در عین حال تلاش مؤلفان بر آن بوده تا با مراجعه به معتبرترین منابع در زمینه علوم قرآن و حدیث فریقین تا حد امکان نگاهی به دستاورد مؤلفان پیشین در حوزه علوم قرآن و حدیث داشته باشند و در عین حال از آخرین و جدیدترین کتاب‌ها و مقالات منتشرشده در این حوزه ذیل هر یک از مباحث - اعم از منابع فارسی و عربی که ارجاعات لازم و نام آنها در فهرست منابع آمده است - استفاده شود. حسن ارجاع به منابع متعدد آن است که نه تنها دانشجویان تازه‌وارد به این رشته، بلکه خوانندگان علاقه‌مند، دانشجویان و پژوهشگران سطوح بالاتر را نیز با حجم قابل توجهی از منابع در حوزه علوم قرآن و حدیث آشنا می‌سازد که می‌توانند در تحقیقات خود از آن بهره ببرند. این امر در ابتدا موجب شده بود تا حجم قابل توجهی از مطالب مرتبط با عناوین

مربوطه فراهم آید که با توجه به محدودیت‌های تألیف کتاب درسی و صلاحدید ارزیابان گرامی و ناشر محترم، حجم آن به حدود یک‌سوم کاهش یافت که امید است مطالب فراهم آمده نخست در اثری جداگانه و به عنوان مرجعی برای این درس در آینده‌ای نزدیک به جامعه علمی و علاقه‌مندان مباحث قرآنی حدیثی عرضه گردد. همچنین این اثر به صورت درس الکترونیکی توسط مرکز آموزش الکترونیکی دانشگاه قرآن و حدیث تولید و در پایگاه رایادین به نشانی <http://rayadin.qhu.ac.ir> عرضه شده است که می‌تواند به عنوان منبع کمک آموزشی این درس مورد استفاده اساتید و دانشجویان گرامی قرار گیرد. گفتنی است که در این کتاب، ترجمه آیات قرآن مطابق ترجمه مرحوم جلال‌الدین مجتبوی است.

مطالب هر فصل و بخش به طور تحقیقی تهیه و نوشته شده است؛ به طوری که علاقه‌مندان می‌توانند با پیگیری منابع معرفی شده در پاورقی‌های هر فصل اطلاعات تخصصی بیشتری به دست آورند و با اسامی متعددی از صاحب‌نظران و دانشمندان اسلامی و مفسران و نیز اسامی کتاب‌های مختلف تألیف شده در زمینه‌های مختلف دانش‌های قرآنی حدیثی و اسلامی آشنا شوند.

مطالب این کتاب در سه بخش اصلی دانش‌های مشترک قرآن و حدیث (درس دوم تا هفتم)، دانش‌های اختصاصی قرآن (درس هشتم تا یازدهم) و دانش‌های اختصاصی حدیث (درس یازدهم تا پانزدهم) همراه با فصلی مقدماتی که به کلیات این مباحث می‌پردازد به شرح زیر تنظیم شده است:

درس اول: کلیات و مباحث مقدماتی شامل: مباحثی چون تعریف هندسه دانش‌های قرآنی و حدیثی، اهمیت و ضرورت آشنایی با قرآن و حدیث و دانش‌های مربوط به هریک، تعریف علوم قرآن، اعتبارات گوناگون علوم قرآنی و تمایز آنها با یکدیگر، تعریف علوم حدیث، رابطه قرآن با حدیث، تعامل قرآن و حدیث با دیگر دانش‌ها (معرفی برخی زمینه‌های تحقیقات میان‌رشته‌ای)، معرفی برخی از مهم‌ترین نرم‌افزارهای کاربردی قرآنی حدیثی؛

درس دوم: ساختارشناسی قرآن و حدیث ۱ (شناخت شناسنامه‌ای قرآن) شامل: مباحثی چون: جایگاه قرآن در روایات و منابع اسلامی، اسامی و اوصاف قرآن، اجزا و تقسیمات قرآن،

حجیت و اعتبار ظواهر قرآن، واژه‌شناسی قرآن (دانش مفردات)؛

درس سوم: ساختارشناسی قرآن و حدیث ۲ (ساختارشناسی حدیث، اعتبار و حجیت) شامل: اسامی و اوصاف حدیث، اجزای حدیث، حجیت حدیث (سنت) و اعتبار شرعی آن، واژه‌شناسی حدیث؛

درس چهارم: گونه‌شناسی متن قرآن و حدیث و دانش های ناظر بر آن شامل: مباحث ناسخ و منسوخ، عام و خاص، مطلق و مقید و محکم و متشابه در قرآن و حدیث؛

درس پنجم: پیشینه‌شناسی قرآن (دانش تاریخ قرآن) شامل آغاز نزول قرآن، دانش مکی و مدنی، دانش اسباب النزول، جمع قرآن و دانش های ناظر بر آن، جمع قرآن در ادوار مختلف تاریخی، دانش قرائات، قرائت قرآن در ادوار مختلف تاریخی، تأسیس قرائات هفتگانه؛

درس ششم: گذری بر مطالعات قرآنی، حدیثی خاورشناسان شامل: تعریف خاورشناسی، انگیزه‌های خاورشناسان، جریان‌شناسی خاورشناسان، قرآن پژوهی خاورشناسان، حدیث پژوهی خاورشناسان؛

درس هفتم: وحی و ماهیت‌شناسی آن شامل: مباحث وحی از نظر لغوی و اصطلاحی، ماهیت و منشأ وحی از نظر دانشمندان اسلامی و خاورشناسان و روشنفکران مسلمان معاصر، اقسام وحی؛

درس هشتم: اعجاز قرآن و وجوه آن شامل: تعریف معجزه در لغت و اصطلاح، وجوه اعجاز و دیدگاه‌های ناظر بر آن، تحدی قرآن، نظریه صرفه؛

درس نهم: تحریف‌ناپذیری قرآن شامل: تعریف تحریف در لغت و اصطلاح، اقسام تحریف، دیدگاه‌های مختلف درباره عدم تحریف قرآن، صیانت قرآن از تحریف و ادله آن؛
درس دهم: دانش تفسیر شامل: تعریف تفسیر، چیستی تفسیر، تفاوت تفسیر و تأویل، اهمیت و ضرورت دانش تفسیر، انواع تفسیر، اقسام تفسیر به اعتبار آیات و به اعتبار روش‌ها، برخی منابع تفسیری فریقین؛

درس یازدهم: پیشینه‌شناسی حدیث شامل: اهمیت و ضرورت پرداختن به دانش تاریخ حدیث، پیشینه دانش تاریخ حدیث، وضعیت نقل و نگارش حدیث در ادوار مختلف

تاریخی (دوره پیامبر ﷺ، دوره پس از رحلت پیامبر، دوره متقدمان، متأخران)؛

درس دوازدهم: دانش مصطلح الحديث، تخریج الحديث، فقه الحديث شامل: تعریف مصطلح الحديث و مترادفات آن، محورهای دانش مصطلح الحديث، شرایط راوی، تقسیمات حدیث، آداب نقل حدیث، شیوه‌های فراگیری حدیث (طرق تحمل) تعریف فقه الحديث، اهمیت و جایگاه دانش فقه الحديث، پیش‌نیازهای فهم حدیث، مبانی فهم حدیث، روش فهم حدیث، منابع فهم حدیث؛

درس سیزدهم: دانش غریب الحديث، مشکل الحديث و مختلف الحديث شامل: دانش غریب الحديث، اسباب غرابت حدیث، سیر تدوین کتاب‌های غریب الحديث، فایده و ضرورت دانش مختلف الحديث، اصطلاح‌شناسی مختلف الحديث، عوامل اختلاف حدیث، گام‌ها و تلاش‌ها در حل اختلافات روایی، سیر مختلف الحديث نویسی فریقین، روش‌های کلی در رفع تعارض اخبار؛

درس چهاردهم: دانش علل الحديث، نقد الحديث و موضوعات شناسی شامل: دانش نقد الحديث، رابطه نقد الحديث با دیگر دانش‌های حدیثی، برخی تألیفات در حوزه نقد الحديث، اقسام نقد حدیث، قواعد نقد حدیث، اهم معیارهای نقد متن، دانش علل الحديث، اصطلاح‌شناسی علل الحديث، سابقه تاریخی نگارش در علم علل الحديث، موضوعات شناسی، اصطلاح‌شناسی حدیث موضوع، اقسام موضوعات، راه‌های شناسایی احادیث موضوع؛

درس پانزدهم: دانش رجال و سندشناسی، طبقات و جرح و تعدیل شامل: تعریف دانش رجال، جایگاه علم رجال و رابطه آن با دیگر دانش‌ها، رجال و تراجم، رجال و جرح و تعدیل و درایة الحديث، اهم منابع رجالی فریقین، جرح و تعدیل راویان و روش‌های حل تعارض، موضوع و ماهیت علم جرح و تعدیل، اصول کلی جرح و تعدی، الفاظ و عبارات جرح و تعدیل، تعارض جرح و تعدیل.

در پایان بار دیگر یادآوری می‌کنیم که علوم و اطلاعات قرآنی و حدیثی بسیار متنوع‌اند و هرگز ادعا نمی‌شود که بتوان این اطلاعات را ولو به نحو اجمال و فهرست‌گونه در قالب

کتاب محدودی تنظیم کرد. از این رو ضمن تقدیم این اثر به جامعه قرآنی و حدیثی و عموم علاقه‌مندان و شیفتگان قرآن و حدیث، از همگان دعوت می‌شود تا بر مؤلفان منت نهند و نظرات و پیشنهادهای خود را در زمینه تکمیل و بهبود اثر حاضر ارائه کنند. از خداوند منان توفیق بیشتر جهت شناخت هر دو منبع عظیم هدایت، یعنی کتاب و سنت را برای خوانندگان گرامی آرزو مندیم.

همچنین لازم است از مسئولان محترم مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور و نیز مسئولان محترم دانشگاه قرآن و حدیث که زمینه پیدایش این اثر را فراهم آوردند قدردانی و تشکر شود. همچنین نویسندگان مراتب قدردانی و تشکر ویژه خود را نسبت به ارزیابان محترم این کتاب، جناب آقای دکتر هادی حجت (ارزیاب بخش قرآنی) و جناب حجت الاسلام دکتر عبدالهادی مسعودی (ارزیاب بخش حدیثی) که با دقت نظرهای عالمانه خود بر غنای بیشتر این اثر افزودند، اعلام می‌دارند.

مجید معارف، حامد شریعتی نیاسر

بهار ۱۳۹۹